

ושצריך שיהיה הסיבה שמראין עליה שהביאה להן ידיעתן בשעה שהן ב"ד, וזהו טעם פסול ראו בלילה... (מתוך חזון-איש אה"ע קא,ל).

'... דעיקר הדין מה שאמרינן לא תהא שמיעה גדולה מראי', אין זה שהחידוש הוא שב"ד במקום שלא בעינן עדים לקיומי אלא לברורי, יכולים לדון ע"פ ראייתם, שאין בזה משום חידוש דין, שמהיכא תיתי נאמר שלא יכולים לדון ע"פ ראייתם וגם מ"ט אין יכולים לדון ע"פ ראייתם בלילה, ומה איכפת לך מה שבלילה לא יכולים לדון, אבל אח"כ ביום הלא הם יכולים להיות ב"ד ויש להם ידיעה מראיית עצמן ולא תהא שמיעה מה ששומעין מפי אחרים מה שראו בלילה גדולה מראיית עצמן שראו בלילה — אלא עיקר הדין הוא, שלהיות 'בית דין' צריכין טעם וסיבה מה שמשוי אותן לב"ד, ואם יש עדים המעידין לפני שלשה זהו מה שמשוי אותן לב"ד שע"ז נאמר ועמדו שני האנשים לפני ה', שני האנשים אלו העדים לפני ה' אלו הדיינין. עדים המעידין לפני שלשה זהו מה שמשוי את השלשה לב"ד. וכן אם יש טוען ונטען דו"ד בין שני בעלי דינין, זהו מה שמשוי את הדיינין לדיינין, ואם יש לו לזכות ע"י מיגו או רוב או חזקה, שפיר דנין ע"פ כל אלו, מפני שהתורה אמרה שדנין ע"פ מיגו ורוב וחזקה, נעשו לדיינין לדון ע"פ אלו, אבל אם דיינין ראו, והם באים לדון ע"פ ראייתם, מי משוי אותן לדיינין כל עיקר לדון ע"פ ראייתם, ע"ז אומר האי לא תהא שמיעה גדולה מראי, וק"ו הוא אם ע"פ עדות עדים נעשו אלו לדיינין ראיית המעשה עצמה ודאי שמשוי אותן לדיינין, ויכולין לדון ע"פ ראייתן, וזהו רק אם ראו ביום, אבל אם ראו בלילה ואח"כ ביום יש להם ידיעה על המעשה מי משוי אותן לב"ד, עדים הם, ובשעה שראו הלא לילה היתה שלא נעשו לב"ד, ודוק היטב... (מתוך אבי עזרי תליתאה — סנהדרין ג,ו. וע"ע שם במהדורה קמא יד,א ובתניא ג,ה).

דף קטו

זכר בת ירשת נחלה — ירשת ואינה מורשת' — ערשב"ם ועוד. ובספר משך חכמה (סוף מסעי) כתב שברור שהגירסה צריכה להיות 'בת ירשת ואין אם ירשת' — שמכך שלא כתב 'זכר אשה ירשת' אלא 'בת ירשת', בא ללמדנו שאינה ירשת אלא מצד שהיא בת ולא מצד שהיא אם. והביא שתי דוגמאות לדרשה כזו.

'בן הבן... מנין? תלמוד לומר אין לו — עיין עליו, הא כיצד? נחלה ממשמשת והולכת עד ראובן' — יש לחקור בדיון משמוש נחלה; האם נתחדש בדרשה זו שאין דין ירושה תלוי רק בדרגת הקורבה, ולכך יתכן ונכדת אחיו קודמת לאחותו, משום שבכך שנתת לזרע האח כאילו נתת לאח, אבל אין הכוונה שהאח זוכה בנחלה בקבר ומוריש, אלא הירושה עוברת ישירות לזרעו; או שמא נתחדש כאן ירושה בקבר, שזוכה המת בשביל להוריש ליורשיו. [וכתבו אחרונים לתלות שאלה זו במחלוקת הראשונים — ע' לקמן קנט. וראה עוד במ"ש לעיל קח. קיג.].

התוס' דנו מנין שכן הבן פוטר מיבום. ופרשו לפי פירוש אחד שלמדים זאת מנחלה, מכך שירש את זקנו הרי רואים שהוא כאביו. ולפי הצד הראשון מובן, שנחשב שירש את זקנו ישירות אע"פ שהוא מדין 'משמוש', וא"כ הוא גם נכלל בפסוק איש כי ימות ובן אין לו (עפ"י קובץ שעורים).

על דרשת 'אין-עין — ע' במובא ביוסף דעת קדושין ד. וע"ע סמ"ע רעו, א.

(ע"ב) 'זלימא עד יעקב? אמר אביי: גמירי דלא כלה שבטא' — הלכך לא מצאו בשבט ראובן, אין נותנים לשאר שבטים, כי ודאי נשאר זרע מראובן (יד רמה).

'כל האומר תירש בת עם בת הבן, אפילו נשיא שבישראל אין שומעין לו, שאינן אלא מעשה צדוקין' — מלשון 'מעשה צדוקים' משמע קצת שהוא נובע משיטתם הכללית. ויש לומר בזה, דהנה מה דכתיב וכל בת ירשת נחלה לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה דרשו רז"ל בתושבע"פ מזה הדבר שלא יהא הדבר נוהג אלא בדור זה. [והיינו דור ראשון לנחלה דאיכא עגמת נפש אם יוסב בטרם הספיקו ליהנות ממנו. וכן משום שבדור ראשון הנחלות גדולות יותר], והתירו השבטים לבוא זה בזה בט"ו באב ועשאוהו יו"ט, כדאייתא להלן קא. והנה הצדוקים מסתמא אינם מודים בדבר זה, שנראה בעיניהם כעקירת תורה, ומסתמא היו אוסרים לכל בת ירשת להנשא לשבט אחר. ומ"מ [לדידם] העדיפה תורה בן על פני הבת, משום שהבת מסיבה נחלה ממשפחה למשפחה. בהתאם לכך, כאשר ממילא מגיעה הנחלה ליד בת, מה חילוק יש בין בת הבן ובת המת, הרי שתיהן אינן מסיבות לשבט אחר ומסיבות למשפחה אחרת.

אמנם לדידן טעמא רבה איכא, כי בת מסיבה אף משבט לשבט, ואף שלא הקפידה תורה אלא בדור ראשון, מ"מ כמו שיש הבדל בין דור ראשון לנחלה לדור שני, כך יש הבדל בכל משפחה בין אם חשב ההסיבה הוא בדור ראשון או בדור הבא (בדרך טובים).

ובספר אמת ליעקב (לגר"י קמינצקי — כאן ובפרשת פינחס כו, ד) פירש שהצדוקים, לפי שכפרו בהשאת הנפש, לכך לא קיבלו דין ירושה בקבר ו'משמוש', ולפי שיטתם הכוזבת הוכרחו לומר שבני הבן שמת יורשים מצד קורבת עצמם לזקנם ולא על ידי המת שירש בקבר והורישם, ולפיכך דנו 'קל וחומר' לבת עצמה, שהיא קרובה יותר מבת הבן. והוכיח להם ריב"ז מירושת בני הבנים במקום בנים, הגם שהבנים קרובים יותר — על כרחך שהמת יורש בקבר ומוריש לבנו. ולכך קבעו יום טוב כשנצחום, מה שלא מצינו שעשו כן על הלכה אחרת — כי אז דחו כפירתם בהשאת הנפש.

'קרא עליו את המקרא הזה: אלה בני שעיר החרי ישרי הארץ לוטן ושובל וצבעון וענה...' — כפי הנראה ענה ירש רק לאחר מות צבעון, שהרי למדו מכאן שבן הבן יורש כבן, וזה אינו אלא לאחר מות הבן. ואעפ"כ מחשיב הכתוב את שניהם, הגם שלא נתישבו בזמן אחר, אלא בתחילה נתישב צבעון וכשמת צבעון נתישב ענה.

'אמר ליה: רבי, בכך אתה פוטריני?!...' — פרש רשב"ם שאין להוכיח מכך שבן הבן יורש עם האחים, שזוהו דין מוסכם על הכל, לענין בת הבן שירשת לבדה. ומשמע מדבריו שאכן רבן יוחנן בן זכאי דחאו בקש.

והרמב"ן באר (וכ"ה בר"ן, וע' גם עליות דר"י), מכך שקראם הכתוב בני משמע שבן הבן אינו כח כחו אלא נידון כבן ממש, ובוהו כיון לבטל ה'קל-וחומר', שבת הבן אינה גרועה מהבת שבאה מכחו. עוד בבאר המשא ומתן שבין ריב"ז לצדוקי [והאם יש להוכיח מהכתובים שלפני מתן תורה, דיני נחלות בעכו"ם] — ע' בפירושו רבנו גרשום; קובץ ענינים; קובץ שעורים להלן קיט (שנו-שנט); שבט הלוי ח"ו רל; שיעורי ר' שמואל — קדושין יז: (עמ' קפא ואילך). [מנחת חינוך ת, ב; מנחת שלמה ח"א פו].

*

'גמירי ולא כלה שבטא' —

'... אנו עלולים לשכוח שלא עם יחיד ואחיד הוא עם ישראל, אלא ברית עמים וקהל גויים, וכל שבט נקרא 'קהל' בפני עצמו (הוריות ה"ב) לכמה ענינים הלכתיים, רק שלכולם ביחד תורה אחת ומשכן אחד להם וירושלם אחת שלא נתחלקה לשבטים. ואין זאת עובדה מקרית והיסטורית בלבד, אלא כן היה רצון ה' לקבוע לנצח אותו המצב שהיה בזמן יציאת מצרים. וגם לעתיד לבוא — הלא קבלה בידנו 'גמירי' שאף שבט אחד לא יכלה — וכותב הרמב"ם, המשיח ייחס את ישראל לשבטיהם שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני (הלכות מלכים יג). והנביא יחזקאל (מז"ג) רואה בעתיד את ארצנו מחולקת שוב כמו בעבר לשנים-עשר חלקים השייכים לשבטינו ובירושלם ייקראו שנים עשר שערים על שם כל שבט ושבט. ובבית המקדש העתידי ישא הכהן הגדול על לבו את שמות השבטים, לא בלבד בתור זכרון לבני יעקב אלא בהתאם למצב העם בדורו.

ומדוע ההוראה הזאת? מפני שלכל שבט ושבט תפקיד מיוחד. בתוך הנעימה ההרמונית הנשמעת מישראל העולה לגובהי מרום אין לוותר על כל ניגון וניגון שהוא חלק הנעימה. לא רצה ה' שיתלכדו השבטים אלא כל שבט ושבט בצביונו, כל שבט בתפקידו.

מלבד הכהנים והלויים אין אנו יודעים היום בן איזה שבט כל אחד ואחד מאתנו. אולם אם נמצא גם היום כמה וכמה גוונים בעמנו ונמצאים בני אדם שרוצים להשוות ולמוזג את הכל, שרוצים שיוותר כל חלק וחלק על אופיו המיוחד, על סגולתו, כדי שיתהווה ויתפתח טיפוס אחד ועם אחיד בארצנו — ראינו מההלכה שלא כן היה רצון בורא ישראל. כל שבט ושבט נקרא קהל בפני עצמו.

אל תטעו בהבנת דברי. רחוק אני מלהשוות את שנים עשר שבטי ישראל לחלקים המרובים הנמצאים בזמננו, המסודרים לרוב לפי המדינות שהיגרו מהם. אינני רוצה לזהותם זה עם זה (הגם שנראה לי שראיה לנו לזיהוי זה מה שיחזקאל ניבא שבעתיד תתחלק הארץ לשבטים ואילו עובדיה (פסוק כ) מגיד שלעתיד גולי ספרד יירשו את הנגב). אמנם, הלא השינויים בין השבטים ירודים כל כך עד עמקי הנפש עד שהגמרא (פסחים ד ע"א) מספרת... מזה נראה שיש הבדלים נפשיים בין השבטים. ואנו מכירים גם כן את התפקיד המיוחד של כמה וכמה שבטים...

שתים עשרה תרבויות היו בעמנו ובלבד ובתנאי שכולם מוצאים את מרכזם המדריך אותם בכל צעד וצעד בתורת ה'. התלהבות החסידים ולבם הטהור, ובהירות המחשבות והמוח המצווה של הליטאים, תרבות ילידי גרמניה הפתוחה לבעיות העולם הגדול המחייבת את יפיפותו של יפת ובלבד שנשאר באהלי שם, ושיטת הונגריה הסוגרת את הדלתות בפני כל השפעת חוץ כדי שלא תתערב ח"ו פסולת בקדשינו, עדות המזרח באופיים המיוחד — לכל אחד ואחד אנחנו צריכים ואיננו רוצים שייפקד מקום אחד מהם ויחוסל טיבו במסגרת עמנו. כל זמן שאופיו וטיבו משורש בתורה ובמצוה באמונה ויראה, אף אחד לא יבוש בטיבו... (מתוך 'עלה יונה' — מאמרי הר"י מרצבך זצ"ל, עמ' שפה. ע"ע שם בהרחבה בעמ' שלד ואילך. וביסוד הדברים ע' רסיסי לילה לט (עמ' 69); פרי צדיק — בחקתי יד. וע"ע במובא להלן קבא מ'אגרא דכלה').

ויש סוברים שאין הדבר פסוק בכל מקום שהלכה כרבה [ומה שציינו רק שלשה דינים שהלכה כרבי יוסף — זהו רק במסכתנו]. ע"ע: יד מלאכי תקצו. וע' מנחת חינוך לב — 'מוסך השבת' זריעה ב; חזו"א או"ח קיח, ג).

קפ. האם הבן יורש את אמו בקבר, להנחיל נכסיה ליורשיו? וכן הבעל את אשתו?

- אין הבן יורש את אמו בקבר להנחיל לאחים מן האב, כשם שאין הבעל יורש את אשתו בקבר.
- א. רשב"ם כתב שסברא היא, כיון שמת הבן פקע כחו בירושת אמו. ואילו התוס' הביאו הדרשה דלהלן (קנט:): שהוקש לבעל. וכשהבעל מת אינו יורשה להנחיל לאחריהם, כשם שאין הבעל יורש את אשתו שמתה קודם למורישיה.
- ב. תינוק בן יומו יורש את אמו אפילו מת מיד אחר כך (עפ"י גדה מד). ונחלקו הרמב"ם והראב"ד (נחלות א, ג) האם דין זה אמור גם כשלא כלו לו חדשיו, כי גם הנפל יורש כדי להוריש, אם לאו (ע"ש במגיד משנה). ויש אומרים דוקא בספק נפל פסק הרמב"ם שירש מספק, לפי שהנכסים בחזקת האב עומדים והבן כרעא דאביו (ע' בשו"ת הרדב"ז ח"ב תתלא). ובפסקי ריא"ז (א, י) פסק דוקא בכלו חדשיו. וע"ע להלן קמא-קמב).
- ג. יש מי שכתב שהבן יורש את אמו בקבר להנחיל לאביו. רק להנחיל לאחים אמרו שאינו יורש (ע' באגרות שבשו"ת הרשב"א ח"ב כה-ל). ואילו הרשב"א (שם בס' לא) חולק על כך, שדין האב כדין האחים, לעולם אין הבן יורש אלא להנחיל ליוצאי ירכו בלבד. (וכן נקט הרשב"ש בתשובה (שיח) כדבר פשוט).
- והבעל לעולם אינו יורש את אשתו כשהוא בקבר, אף לא להנחיל לבניו (ראשונים).
- ד. מבואר בתורא"ש שלדעה האומרת שהאם יורשת את בנה, אותה ירושה שהאם קיבלה, כאשר מתה ירושה הבן בקבר להנחיל למשפחת אביו, שמכחו באה לה.
- ה. אף על פי שהבן אינו יורש את אמו בקבר להנחיל לאחים מן האב, האב יורש את בתו בקבר להנחיל לאחריהם, אפילו נכסים שבאו לה מאמה ואם אמה (כן האריך להוכיח הרשב"א בתשובה — ח"ב כז).

דפים קיד — קטו

קפא. האם האם יורשת את בניה?

- לסתם משנתנו, אין האם יורשת את בניה (שמשפחת אם אינה קרויה משפחה (קט). ונאמר וכל בת ירשת נחלה — יורשת ואינה מורשת). ורבי יוחנן מסר בשם רבי יהודה ברבי שמעון (יש גורסים: רבי שמעון בר' יהודה. ע' תה"ד שנב) שהאם יורשת את בנה, כשם שהאב יורש את בנו (מטות) — הוקש מטה האם למטה האב).
- א. לפרשב"ם, לרבי יהודה בר"ש, האם יורשת כאשר האב אינו חי [אבל כשהי — הוא קודם, שמשפחת אב קרויה משפחה]. והתוס' מפרשים שאין האם יורשת אלא כשאין שאר אב, כגון שאין האב מישראל.
- ב. קיימא לן כסתם משנה, שאין האם יורשת את בניה [אפילו כשאין אב ואין לו שאר] (עפ"י רמב"ם נחלות א, ב; יד רמ"ה; פסקי הרי"ד; או"ז; תרומת הדשן שנב. וכן הביא מתוס' כתובות יא.). ויש מי שנסתפק שמא הלכה כרבי יהודה בר"ש (מהרי"ח).

ג. נראה שלרבי יהודה בר"ש, אפילו מתה האם בחיי הבן, יורשת את בנה בקבר להנחיל לקרוביה, ובלבד שאין קרובים לאב, כגון שהיה גר. (וכן נראה לשמוע מדברי התה"ד (שנב), ממה שהוכיח מתוס' כתובות (יא).) שהלכה כמתניתין).

דף קטו

קפב. א. מהם כללי סדר נחלות?

ב. מנין שנחלה ממשמשת והולכת עד ראובן?

א. זה הכלל: כל הקודם בנחלה [ואיננו], יוצאי ירכו קודמים לאחרים. והאב קודם לכל יוצאי ירכו. הלכך איש כי ימות ובן אין לו, יוצאי ירכו של בן קודמים לבת. וכן יוצאי ירכה של בת קודמים לאביו של מת, ואביו של מת קודם לאחי המת, והם קודמים ליוצאי ירכם. וכן הלאה. כלל זה אמור רק בירושת קורבה אבל בירושת הבעל, אין יוצאי ירכו זוכים כשהוא בקבר, כפי שנתבאר לעיל.

ב. דרשו מאיש כי ימות ובן אין לו — עיין עליו, שאם יש לו בן או בת או בנים לבניו ולבנותיו, הם קודמים לכל אדם. וכשם ש'מעיינים עליו' למטה, הוא הדין למעלה, שאם כלה זרעו לגמרי — יש להעביר הנחלה ליורשי האב למעלה, ומשם לעיין שוב למטה, לראות אם יש זרע לאותו יורש (עפ"י רשב"ם).

א. התוס' (קה: ד"ה יכול) פרשו שמשמוש למעלה נסמך על הכתוב בפרשה שאחי האב יורשים, שלכך הוצרך לכתוב זאת, להשמיענו שהנחלה עולה למעלה, לאבי האב, ומשם יורדת ליוצאי ירכו. ואילו מאין לו בלבד לא היינו שומעים נחלה ממשמשת למעלה. (וע' גם בעליות דרבנו יונה ובעה"מ. וע"ע בשו"ת הרשב"א ח"ב כז). ועוד, מכך שכתוב 'אם אין אחים לאביו' — למדנו שזרעם קודם לאחי אבי אביו, הרי שמענו שהנחלה ממשמשת ועולה (עפ"י תורת חיים).

ב. כתב הרמב"ן (ק"ט:): שבנות צלפחד ידעו דין משמוש נחלה מסברא. ואפשר שזהו הטעם שלפ"ת ענה היתה בת הבן וירשה עם שאר אחי אביה — הרי שגם בבני נח קיים דין משמוש.

דפים קטו — קטז

קפג. א. מנין שאין הבת יורשת עם בת הבן?

ב. האם בית דין רשאים לתקן ולשנות סדרי נחלות הכתובים בתורה?

א. דרשו מאין לו שיוצאי ירכו של בן קודמים לאחרים, הלכך בת בנו קודמת לבתו. [ו'קל וחומר' שעשו צדוקים, ומה בת בנו הבאה מכח בנו תירשנו, בתו הבאה מכוח לא כל שכן — מופרך; מה לבת בנו שכן יפה כחה במקום האחים, שהיא נוטלת חלק עם כולם, כאילו היה אביה חי (וכן יש ללמוד זאת מן הכתוב כענה — לפירוש התוס'), תאמר בבתו שהורע כחה במקום אחים, שהרי הבן קודם לבת].

אמר רב הונא אמר רב: כל האומר תירש בת עם בת הבן [מ'קל וחומר' הנזכר (רשב"ם), או שרוצה לתקן לצורך שעה (כן פרשו התוס'), וכ"ה בתורי"ד וריטב"א ומאירי, ע"ש)] — אין שומעים לו, שאינו אלא מעשה צדוקים.